

Lekmäns skriftliga och rättsliga kunnande i början av 1800-talet

Rannsakningsfångar som skrivare av besvär- och nådeansökningar i Åbo slottshäkte 1838–1850

Befvande och med ett förkrossat hjerta finner jag mig vara förföljd, förskjuten och öfvergifven af alla, då äfven Hökaren i denna Stad Carl Österman, motsagdt sitt Löfte och ingångna förbindelse att mig i sin tjenst emottaga; O hvilket elände! då en man, på hvars ord och försäkran jag satt all min förtröstan och hopp om en lyckligare framtid, blifvit förkastat; Stadd i denna min usla belägenhet, men, såsom en rättskaffens Enke vågar jag med ångerfullt och botfärdigt hjerta i allerdjupaste underdånighet nalkas Eders Kejsrerliga Majestäts Thron, vetande det Eders Kerjerliga Majestäts allmänneligen Högt beprisade Mildhet och Nåd, sträcker sig äfven till den misshandlade inom Fängelsets murar suckande undersåten [...].¹

Rannsakningsfången på Åbo slottshäkte Gustava Blomberg, som misstänktes för lösdriveri, vände sig i augusti 1842 till den ryske kejsaren med en vädjan om nåd. Det var hennes sista möjlighet att befrias från straff. Hon hade före det prövat sitt ärende i alla befintliga instanser där fängelsedom i spinnhuset i Åbo kunde överklagas.

Den som misstänktes för brott kunde anmäla missnöje i det rådande besvär- och nådeförfarandet i tre steg. Blomberg hade första gången klagat över och anhållit om ändring i beslutet när hennes ärende överfördes från Åbo poliskammare till guvernören i Åbo och Björneborgs län. I det andra skedet hade hon överklagat guvernörens beslut till högsta domstolen, det vill säga senatens justitiedepartement. Till

Uppsatsen anknyter till författarens arbete som forskare vid projektet *Legal literacy in Finland ca. 1750–1920: A Case of Popular Legal Learning in Premodern Europe* (Åbo universitet nr 309055) som är finansierat av Finlands Akademi.

1. G. Blombergs nådeansökan till senatens justitiedepartement 12.8.1842, Gustafva Blombergs besvärssakt 1842/ pag 399 n:o 152, Nåde- och besvärssakter Ea:819a, Justitiedepartementets arkiv, Riksarkivet (RA), Helsingfors.

sist lämnade hon in ovan refererade nådeansökan till kejsaren, vilket bara var möjligt att göra en gång i samma ärende. I praktiken behandlades den sista ansökan i senatens justitiedepartement, som verkade i kejsarens namn.²

Gustava Blomberg var en av de första så kallade besiktningkvinnorna i Finland. I oktober 1838 inleddes på begäran av befälhavaren för de ryska styrkorna i Åbo obligatoriska syfilisundersökningar eller besiktningar av ”stadens liderliga kvinnor”. Medicinalstyrelsen hade redan i april 1838 utfärdat en order enligt vilken ”omoraliska kvinnor” skulle inspekteras för att förebygga syfilissmitta på de orter där de ryska trupperna var placerade.³ Modell togs från Napoleons Frankrike där sexarbetare regelbundet undersöktes för att förhindra spridning av sexuellt överförbara sjukdomar bland soldater. Detta system togs i stor utsträckning i bruk i hela Europa mot slutet av 1800-talet. I Finland genomfördes de första regelbundna besiktningarna i Åbo 1838–1848. Åbo var vid denna tid med sina 13 000 invånare den största staden i Finland. I staden bodde tusen ryska soldater placerade i tre kaserner.⁴

Totalt undersöktes 164 kvinnor.⁵ Endast en minoritet rannsakades eller fängslades som misstänkta för att ha brutit mot legostadgan. Mindre än hälften, eller 69 kvinnor, förhördes en eller flera gånger av polisen för lösdriveri men endast 31 blev dömda.⁶ Asocial levnad var

-
2. Veikko Virtanen, *Suomen vankeinhoito 1808–1831* (Helsinki 1944), s. 397.
 3. General-Directeursens för Medicinal-Verket Embetskrivelse till Divisions-Generalen för Ryska Militairen i landet, ang. besigtningar vid inqvartering till hämmande af Venerisk smitta, af den 26 April 1838. *Finlands medicinal-författningar 1846*; Marianne Grönqvist, 'Glädjeflickor och bordeller. Den reglementerade prostitutionen i Åbo kring sekelskiftet 1900', Pia Forssell och John Strömberg (red.), *Historiska och litteraturhistoriska studier* 75, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland (SSLS) 624 (Helsingfors 2000), s. 293; Timo Soikkanen, *Suomalaisen poliisin synty ja Turun poliisilaitos 1816–1918. Turun poliisi 200 vuotta osa I* (Turku 2016), s. 141.
 4. Grönqvist, 'Glädjeflickor och bordeller', s. 286; Oscar Nikula, *Åbo stads historia 1809–1856* (Åbo 1973), s. 122, 217.
 5. Kirsi Vainio-Korhonen, *Musta-Maija ja Kirppu-Kaisa. Seksityöläiset 1800-luvun alun Suomessa* (Helsinki 2018), s. 9.
 6. Besiktningkvinnorna n:o 19, 27, 34, 37, 38, 41, 56, 57, 91, 92, 94, 97, 99, 102, 112, 120, 123, 124, 129, 131, 137, 141, 142, 146, 149, 152, 155, 157, 162, 160 och 167. Sundhetsjournal 1838–1848, Åbo poliskammars gamla arkiv, RA, Åbo. I början av sundhetsjournalen finns ett alfabetiskt register. För varje kvinna har antecknats på hennes egen sida nummer, namn, yrke eller härkomst, adress och eventuella flyttar, läkarundersökningar och medicinska diagnoser. Boken innehåller också information om vistelser på veneriska kurhuset och spinnhuset, graviditeter, födselar, förlovningar, äktenskap och dödsfall.

inte straffbart, om det inte också innefattade lösdriveri, försvarslöshet eller direkt brottslighet. Med lösdriveri kunde man hänvisa antingen till hemlöshet och en rörlig tillvaro eller enbart till avsaknad av laga försvar. Prostitution i sig blev ett uttryck för lösdriveri och försvarslöshet först under senare delen av 1800-talet.⁷

Kvinnornas påståenden i nådeansökningarna undersöktes noggrant och vittnen som kunde styrka eller förkasta deras utsagor hördes. De åklagade kände mycket väl till hur de kunde fördröja rättsprocessen och ärendets behandling. Många påstod exempelvis att de hade fått arbetserbudanden så långt borta som på Åland eller så anmälde de sig som sjuka på falska grunder. I det förra fallet var postgången långsam mellan fastlandet och Åland och i det senare krävdes alltid läkarundersökning och läkarintyg.⁸

De flesta besiktningskvinnorna kämpade för sina rättigheter så länge som möjligt och drog sig inte för att tänja på lagens gränser eller utmana myndigheternas förhållningssätt. Av 31 dömda kvinnor gjorde 26 besvär- eller nådeansökningar.⁹ Ingen av dem kunde skriva och för att författa sina ansökningar på svenska var de nödgade att be om hjälp. Skrivarna var till största delen manliga rannsakningsfångar som samtidigt satt i häktet med kvinnorna. Umgänget var möjligt eftersom rannsakningshäktet i Åbo slott var ytterst trångt och kvinnor och män var tvungna att leva tillsammans under dagtid. Ekonomiskt underlättades besvärprocessen av att lösdriveri inte var ett grovt brott utan en lindrigare förseelse, ett statusbrott mot legostadgan, vilket betydde kriminalitet utan brottslig handling, som inte krävde en rättegång. Medelösa personer var också befriade från bruket av stämplat papper, så kallat charta sigillata-papper, i sina inlagor och expeditioner. Fångarnas dagtraktamenten som var ämnade för matinköp kunde i stället användas för betalning av en skrivarlön eller för inköp av vanligt skrivpapper.¹⁰

-
7. Toivo Nygård, *Irtolaisuus ja sen kontrolli 1800-luvun alun Suomessa* (Jyväskylä 1985), s. 143; Theresa Jonsson, *Vårt fredliga samhälle. 'Lösdriveri' och försvarslöshet i Sverige under 1830-talet*, *Studia Historica Upsaliensia* 254 (Uppsala universitet 2016), s. 21–27.
 8. Nygård, *Irtolaisuus ja sen kontrolli 1800-luvun alun Suomessa*, s. 13–15, 87–97; se också Vainio-Korhonen, *Musta-Maija ja Kirppu-Kaisa*.
 9. Besiktningskvinnorna 34, 37, 57, 91, 123 och 141. *Sundhetsjournal 1838–1848*, Åbo polis-kammarens gamla arkiv, RA, Åbo.
 10. *Den Unge Juristen, eller Juridisk Handbok för Medborgare af alla Klasser i Finland* (Helsingfors 1846), s. 328–336; Vainio-Korhonen, *Musta-Maija ja Kirppu-Kaisa*, s. 182, 191; Theresa Jonsson beskriver hur det samtida Västerås slottshäkte på samma sätt var trångt och

Källmaterialet för denna uppsats utgörs av besiktningskvinnornas nåde- och besväransökningar i senatens justitiedepartementets arkiv mellan åren 1838–1850. Ansökningarna till departementet är författade under rannsakingstiden innan den slutliga domen fälldes. I justitiedepartementets arkiv finns endast handlingar rörande kvinnor som överklagade ända till kejsaren. De övriga ansökningarna, både godkända och avslagna, med bilagor returnerades till myndigheterna i Åbo, vilka inte har bevarat akterna.¹¹

De personer som skrev ansökningarna var inte alltid svenskspråkiga, men de hade på olika sätt lärt sig och kunde i varierande grad skriva på svenska. När det gäller 1700-talet eller tidigt 1800-tal är texter producerade av de lägre stånden sällan bevarade och därmed är också möjligheterna till forskning kring deras skrivkunnighet begränsade.¹² Ansökningarna är därför enastående kvarlevor av utbildade eller delvis utbildade finländares språk- och skrivkunskaper i svenska i det tidigmoderna Finland, före folkskolans eller motsvarande institutioners uppkomst.

Med hjälp av det här materialet fokuserar jag så omfattande som möjligt på klagandenas och skrivarnas rättsliga kunnande och deras kunskap om lag och rätt, förmåga att planera besvärprocesser och färdigheter att skriva ansökningar. Jag undersöker vem som behärskade det svenska myndighetsspråket tillräckligt bra för att författa juridiska handlingar. Vem var skrivarna, hur och var hade de lärt sig skrivkonsten och vilka färdigheter hade de att förstå juridiska processer? I vilken mån utnyttjade de tryckta brevm modeller och på vilken nivå behärskade de den formella svenskan eller kanslistilen? Max Engman har konstaterat att svenskan och finskan efter 1809 hade mycket olika ställning i Finland. Finskan blev över en natt det autonoma landets majoritetsspråk, som talades och lästes men sällan skrevs. Svenskan förblev dock bildningens och förvaltningens språk ända till andra hälften av 1800-talet.¹³

hur kvinnor och män lärde känna varandra på ett intimt sätt i häktet. Jonsson, *Vårt fredliga samhälle*, s. 292–306; om statusbrott, se Jonsson, *Vårt fredliga samhälle*, s. 14–21, 24.

11. Vainio-Korhonen, *Musta-Maija ja Kirppu-Kaisa*, s. 192.

12. Kaisa Kauranen, 'Miten ja miksi kansa kirjoitti?', Lea Laitinen & Kati Mikkola (toim.), *Kynällä kyntäjät. Kansan kirjallistuminen 1800-luvun Suomessa* (Helsinki 2013), s. 25, 32; Kirsi Vainio-Korhonen, 'Skrivande barnmorskor. Barnmorskeyrkets litterarisering under 1700-talet', *Historisk Tidskrift för Finland (HTF)* 100 (2015:4).

13. Max Engman, *Ett långt farväl. Finland mellan Sverige och Ryssland efter 1809* (Helsingfors 2009).

Fram till 1863 års språkreskript sköttes juridiska processer enbart på svenska.

Som teoretisk utgångspunkt används här *legal literacy*. Detta begrepp är ursprungligen engelskt men saknar tillsvidare en motsvarande preciserad översättning på svenska. I den svenska forskningen har man tillämpat begreppen rättsligt kunnande, rättslig kunskap eller rättslig kompetens. *Legal literacy* associerades ursprungligen med juridisk utbildning. Som rättsligt kunnig betraktades en jurist, som kunde läsa och skriva rättsliga dokument, beslut, utslag och domar samt själv bidra till det rättsliga språkbruket. Nu används det rättsliga kunnandet i ett mer omfattande sammanhang. Både domare, jurister och lekmän med rättslig kunskap kan vara i stånd att behärska det juridiska språket – men på olika sätt. Lekmän kan förstå hur ord används i en rättslig kontext, hur det rättsliga systemet fungerar och på vilket sätt de kan utnyttja denna kunskap. Även kvinnor kunde äga den här typen av rättslig kompetens trots att de var omyndiga eller stod under målsmanskap. De kunde likaså oavsett kön skaffa sig rättslig kunskap och färdigheter att hantera rättsliga dokument vid behandling av juridiska ärenden.¹⁴

Rättsvetaren Archie Zariski har visat vilka kunskaper och färdigheter som behövs för att hantera ett juridiskt ärende. Kunskap om lag, rättigheter och rättslig hjälp samt kännedom om rättsliga processer och deras utfall är nödvändiga. Färdigheter att känna igen juridiska problem, att planera sitt agerande och att kunna kommunicera både verbalt och skriftligt med olika myndigheter och rättsinstanser är viktiga. Människans inställning är likaså av betydelse: tillit, uthållighet och att man är beredd att söka lösningar på rättsliga problem.¹⁵ Rättshistorikern Mary Sarah Bilder avser med *legal literacy* kulturella praktiker. Hon relaterar dessa till färdigheter som att läsa, skriva, tala och tänka på ett juridiskt sätt. Bilders definition innefattar både utbildade jurister och rättsligt kunniga lekmän.¹⁶

14. Mia Korpiola, 'Introduction', Mia Korpiola (ed.), *Legal Literacy in Premodern European Societies* (Cham 2019), 1–6, 12; Archie Zariski, *Legal Literacy. An Introduction to Legal Studies* (Edmonton 2014), s. 13, 21–22; James Boyd White, 'The invisible discourse of the law: Reflections on legal literacy and general education', *University of Colorado Law Review* 54 (1983), s. 143–144.

15. Zariski, *Legal Literacy*, s. 14.

16. Mary Sarah Bilder, 'The lost lawyers: Early American legal literates and Transatlantic legal culture', *11 Yale Journal of Law & Humanities* 47 (1999), s. 51.

Vilka var skrivarna?

Källmaterialet omfattar 45 nåde- och besväransökningar. De är skrivna av 18 män, som säkert också anlätades av andra icke-skrivkunniga rannsakningsfångar än enbart de ovan nämnda besiktningskvinnorna.¹⁷ Tabell 1 sammanfattar skrivarnas härkomst, yrke, brott och uppdragsgivare. Femton av dem var rannsakningsfångar på Åbo slottshäkte samtidigt med sina uppdragsgivare, besiktningskvinnorna.¹⁸ Männens misstänktes dock för mycket grövre brott än kvinnornas lösdriverier. Männens ranssakades för rån, stöld, vrakplundring, inbrott och utprångling av falskt mynt, brott som alla kunde leda till böter eller spö för män, ris för kvinnor och i många fall tvångsarbete på kronans fästningar i Finland. Rån pliktades med dödsstraff, som genom en kejsarlig förordning av den 21 april 1826 i praktiken hade avskaffats. Detta stränga straff förvandlades till offentligt kyrkostraff, spö och livslångt tvångsarbete i gruvorna i Sibirien.¹⁹ Av skrivarna gick den Åbofödde sjömannsönnen Carl Eric Moras detta öde till mötes.

Tabell 1: Skrivarnas födelseort, härkomst, yrke, brott, uppdragsgivare samt ansökans datum 1838–1850.

Skrivare	Födelseort	Härkomst/eget yrke	Brott	Uppdragsgivare	Ansökans datum
Joseph Asp	Teisko	klockarson	rannsakningsfånge	Anna Raiström	12.3.1840
Fredrik R. Bergroth	Finby	studentson/sjöman	utprångling av falskt mynt	Anna Dahlberg	2(?) .5.1840
Fredrik R. Bergroth	Finby	som ovan	som ovan	Lovisa Erlund	25.9.1840
Gustav Fagrén	Björneborg	smedsmästare/ handelsbokhållare	fånge på Sveaborg	Sofia W. Hartman	22.11.1839
Jean Floor	Tavastkyro	nämndemans, häradsdomares son/skolelev, bokhållare	häststöld	Sofia Hartman	23.8.1843
Jean Floor	Tavastkyro	som ovan	som ovan	Sofia W. Hartman	27.9.1843
Jean Floor	Tavastkyro	som ovan	som ovan	Sofia W. Hartman	18.11.1843
Jean Floor	Tavastkyro	som ovan	som ovan	Fredrika Lundahn	20.12.1844

17. Jfr Toomas Kotkas, ”Suosiesta ja armosta”. *Tutkimus armahdusoikeuden historiasta autonomian ajan Suomessa* (Helsinki 2003), s. 135.
18. Toomas Kotkas har i sin doktorsavhandling *Suosiesta ja armosta* undersökt 1 254 nådeansökningar av finska fångar 1821–1901. De flesta ansökningarna är skrivna av andra fångar, fängelseprästen eller fängelseskrivaren. Alla klagandena i Kotkas avhandling var dömda fångar, inte rannsakningsfångar. Kotkas, ”Suosiesta ja armosta”, s. 133–135.
19. *Sveriges Rikes Lag 1734*. Missgärningsbalkens 7, 20. och 40. Kapitlar samt Straffbalkens 5. Kapitel; Mikael Korhonen, ’Bonden Simon Kylänpää. Ett våldsamt och kriminellt levnadsöde i början av 1800-talets Finland’, *Genos* 3:2018, s. 167.

Skrivare	Födelseort	Härkomst/eget yrke	Brott	Uppdragsgivare	Ansökans datum
Henrik Fogelström	Föglö	bondson/tullvaktmästare	vrakstöld	Anna Dahlberg	28.12.1839
Henrik Fogelström	Föglö	som ovan	som ovan	Sofia Hartman	28.12.1839
Henrik Fogelström	Föglö	som ovan	som ovan	Anna Raiström	15.4.1840
Johan Hagelberg	Tavastkyro	härads-skrivares (kommissaries) son	stöld	Fredrika Lundahn	20.9.1844
Johan Hagelberg	Tavastkyro	som ovan	som ovan	Regina Walvelin	15.4.1850
Johan Hagelberg	Tavastkyro	som ovan	som ovan	Regina J Walvelin	28.5.1850
Carl F. Halén	Åbo	tullbesökarsen, styvfar dräng	stöld	Anna Dahlberg	24.2.1840
Lars W. Halenius	?	bagarmästare	inbrottsstöld	Lovisa Erlund	31.10.1840
Frans W. Högberg	Björneborg	borgarson/kanslist	ingen fänge	Sofia Hartman	6.3.1840
Frans W. Högberg	Björneborg	som ovan	som ovan	Gustava Ilander	12.1.1841
Alexander Jaatinen	Nyslott	postiljonsson/ handelsbokhållare	stöld	Gustava Blomberg	20.6.1842
Alexander Jaatinen	Nyslott	som ovan	som ovan	Gustava Blomberg	12.8.1842
Alexander Jaatinen	Nyslott	som ovan	som ovan	Maria Nummelin	29.3.1843
Nikodemus Lindholm	Hitis	handelsbokhållare	stöld, förfalskning	Regina Walvelin	31.7.1850
Gustav Lundelin	Virmo	brandvaktsson/ avskedad brandvakt	rannsakningsfänge	Gustava Blomberg	11.5.1842
Fred. Magnusson	?	?	ingen fänge	Catharina Gröön	5.9.1842
Fred. Magnusson	?	?	som ovan	Catharina Gröön	15.10.1842
Fred. Magnusson	?	?	som ovan	Gustava Förstling	15.10.1842
Fred. Magnusson	?	?	som ovan	Maria Nummelin	15.2.1843
Carl Eric Moras	Åbo	sjömansson	rån	Maria Nummelin	23.2.1839
Carl Eric Moras	Åbo	som ovan	som ovan	Maria Nummelin	8.4.1839
Carl Nordensson	?	?	ingen fänge	Maria Nummelin	27.5.1843
Emanuel Plathan	Saarijärvi	klockarson/ relegerad skolelev	flera brott	Sophia Willgren	27.1.1838
Emanuel Plathan	Saarijärvi	som ovan	som ovan	Sophia Willgren	6.3.1838
Emanuel Plathan	Saarijärvi	som ovan	som ovan	Sophia Willgren	5.5.1838
Emanuel Plathan	Saarijärvi	som ovan	som ovan	Gustava Ilander	7.12.1840
Emanuel Plathan	Saarijärvi	som ovan	som ovan	Gustava Ilander	6.3.1841
Emanuel Plathan	Saarijärvi	som ovan	som ovan	Gustava Blomberg	7.4.1841
Johan Jac. Rudolph	Björneborg	vaktmästarson/ f.d. stadstjänare	stöld	Regina Walvelin	24.7.1847
Gustav Sahlman	Virmo	dragonson, styvfar dräng, båtsmans adoptivson/ avskedad soldat	häststöld	Lovisa Erlund	25.1.1847
Gustav Sahlman	Virmo	som ovan	som ovan	Gustava Blomberg	25.6.1847
Gustav Sahlman	Virmo	som ovan	som ovan	Lovisa Lundgren	24.7.1847
Gustav Sahlman	Virmo	som ovan	som ovan	Maria Tammelin	10.8.1847
Gustav Sahlman	Virmo	som ovan	som ovan	Maria Tammelin	25.8.1847
Gustav Sahlman	Virmo	som ovan	som ovan	Regina Walvelin	18.10.1847
Gustav Sahlman	Virmo	som ovan	som ovan	Maria Tammelin	18.11.1847

Källor: Fånglistor vid Åbo slotts kronohäkte 1838–1850, Åbo länsfängelses arkiv, RA Åbo; Nåde- och besvärakter, Justitiedepartementets arkiv, RA, Helsingfors; Församlingsarkiv i Björneborg, Finby, Fredrikshamn, Föglö, Helsingfors, Nagu, Nystad, Salo-Uskela, Skarpans, Säminge, Tavastkyro, Teisko, Virmo och Åbo, Riksarkivets digitalarkiv; Genealogiska Samfundets i Finland databas för församlingarnas historieböcker HisKi; Yrjö Kotivuori, Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852. Verkkojulkaisu 2005.

Skrivarnas modersmål och språkliga bakgrund kan ofta anas i källorna men entydigt svenskspråkiga var endast de på Åland födda Henrik Fogelström och Nikodemus Lindholm och före detta bagarmästaren i Kristinestad, Lars Helenius. Fredrik Bergroth, sonson till en rusthållare i Finby var antagligen också svenskspråkig. Joseph Asp, Jean (Johan Mikael) Floor, Alexander Jaatinen och Emanuel Plathan hade finskspråkiga föräldrar och de hade vuxit upp i Teisko, Tavastkyro, Saarijärvi respektive Nyslott. Jean Floors far var nämndemannen och häradssdomaren Michel Carlsson Kuukka, ägare av Kuukka hemman i Tavastkyro.²⁰ Floor och Plathan hade skolbakgrund och kunde åtminstone delvis därför bra svenska. Johan Hagelberg hade likaså finskspråkig bakgrund med en klockarfarfar i Mouhijärvi och en rusthållarmorför i Harjus kapellförsamling i Birkala. Hans far Isaac Hagelberg var häradsskrivare i Tavastkyro och åtminstone genom sitt yrke mäktigt det svenska språket.²¹ Carl Halén och Carl Moras var födda i Åbo och Gustaf Lundelin hade som barn flyttat från Virmo till Åbo. De var alla medlemmar i Åbo finska församling, men de hade levt sina ungdomsår i den tvåspråkiga staden och var möjligen också tvåspråkiga. Gustaf Sahlman var född i Virmo och gick skriftskola på finska i Töfsala. Efter det flyttade han till Nystad där han adopterades av båtsmannen Eric Nästelin och hans hustru Eva Nästelin.²² Sahlman samt Gustaf Fagrén, Frans Högberg och Johan Rudolph, alla från Björneborg, hade vuxit upp i stadsmiljöer, där det talades både finska och svenska.

Alla skrivare som behandlas i denna undersökning var bevisligen skrivkunniga. Deras möjligheter att förse sig med skolundervisning eller någon annan formell utbildning är emellertid oftast höljda i dunkel. Kyrkolagen från 1686 förutsatte att alla barn skulle lära sig läsa religiösa texter. Den enda ”läroplikten” var att gå i skriftskola och att delta i läsförhör, men det fanns ingen lag som gjorde det obligatoriskt att lära barn att skriva. Därför antar forskarna att de som behärskade skrivkonsten var ytterst få i det finska agrarsamhället ännu under första hälften av 1800-talet. Största delen av de skrivkunniga fanns i städerna och på det svenskspråkiga Åland och i Åbolands skärgård.

20. Tavastkyro församlings kommuniebok 1829–1839, s. 460, Riksarkivets digitalarkiv.

21. Harju församling födda 19.4.1774 och vigda 8.9.1795, Mouhijärvi församling födda 26.9.1769, Tavastkyro församling födda 9.2.1798, Genealogiska Samfundets i Finland databas för församlingarnas historieböcker HisKi.

22. Nystad församlings kommuniebok 1821–1827, s. 24, Riksarkivets digitalarkiv.

och kärhet allunderdanigst nödande Wälför, dets
 medell jag lifligt dömd, att i hua är till hållas
 till allmant arbete i Krons Spinnhuset hua. Ska
 rägas eller underdanigst hos Eder Kjöpsliga Wälför
 skåte jag undermåla, om icke men hiesförändrade
 förmyndare, Spinnhus Wälför, och Wälför
 berå kunde utgåga: att mig emitt mest arben
 te hos sig hålla och antaga mig uti hies
 förswar, hälet han omhändra har all den, min
 aflidne föräldrar, mig till af efterkomnade
 förmögenhet eller kärhet Eder Kjöpsliga Wälför
 jättat, och Polis Kammeren med Högvaldige
 Gouverneur Embetet rägar mig, lemna några
 dagar delation att skaffa det nu jaknade
 förswar, hvilket jag lifligt utan erhåller.
 Med all underdanigste vördnad, Trohet
 och nit, har Wälför framhärda
 Störnästigste Allunderdanigste Kjöpsare
 Eder Kjöpsliga Wälför

All underdanigst,
 Emanuel Plathan

All underdanigst
 och höfveligaste undermåla
 Sophia Catharina Willgren
 Wälför i d. d. 1838

Klockarsonen Emanuel Plathan från Saarijärvi hade gått två år i Vasa trivialskola men blivit relegerad. Han hade goda kunskaper i svenska och skrev Sophia Willgrens nådeansökan 1838.

Speciellt den finska allmogen förmodas ha varit nästan helt icke-skrivkunnig.²³

Den tidigare forskningens slutsatser verkar stämma väl överens med informationen om skrivarnas uppväxtmiljöer. De manliga rannsaktionsfångarnas förmåga att skriva svenska – oavsett deras modersmål eller skolgång – var knuten till urbana miljöer där både finska och svenska var likvärdiga levande språk. Två tredjedelar av skrivarna hade en sådan bakgrund. Carl Moras och Carl Halén var, som ovan har konstaterats, födda i Åbo och Gustav Lundelin hade som barn flyttat från Virmo till staden.²⁴ Dragonsonen Gustav Sahlman var likaså ursprungligen från Virmo men hade vuxit upp i Nystad. Gustav Fagrén, Frans Högberg och Johan Rudolph kom alla från Björneborg, Alexander Jaatinen kom från Nyslott och Lars Halenius var antagligen från Kristinestad där han arbetade som bagarmästare och ingick äktenskap med hushållerskan Ulla Lax i november 1833.²⁵

Endast tre skrivare verkar ha haft sina rötter helt och hållet på landsbygden i det finska Finland. Klockarsonen Emanuel Plathan kom från Saarijärvi men hade gått två år i trivialskola i Vasa innan han i april 1824 blev ”skild vid skolan för vanart”.²⁶ Den i Tavastkyro födde Jean Floor var likaså skriven som ”scholaris” i hemförsamlingens kommunionbok.²⁷ Hans utbildningsplats är okänd. I augusti 1841 flyttade ”scholaris numera bokhållaren Johan Michael Floor” som tjugåring hemifrån till Norrmark. Redan två år senare satt han arresterad på Åbo slottshäkte, misstänkt för häststöld.²⁸ Endast klockarsonen Joseph Asp

-
23. Pirkko Leino-Kaukiainen, 'Lukijoista kirjoittajiksi', Maarit Leskelä-Kärki, Anu Lahtinen & Kirsi Vainio-Korhonen (toim.), *Kirjeet ja historiantutkimus* (Helsinki 2011); Pirkko Leino-Kaukiainen, 'Suomalaisten kirjalliset taidot autonomian kaudella', *Historiallinen Aikakauskirja* 4:2007; Kaisa Kauranen, 'Miten ja miksi kansa kirjoitti?', Lea Laitinen ja Kati Mikkola (toim.), *Kynällä kyntäjät. Kansan kirjallistuminen 1800-luvun Suomessa* (Helsinki 2013).
 24. Åbo finska församlings födda 7.10.1807 och 19.11.1812; Virmo församlings utflyttade 28.1.1814, Riksarkivets digitalarkiv.
 25. Björneborgs församlings födda 6.7.1806 och 18.12.1812 Säminges (Nyslott) församlings födda 7.5.1818; Kristinestads stadsförsamling vigda 3.11.1833, Genealogiska Samfundets i Finland databas för församlingarnas historieböcker HisKi.
 26. Yrjö Kotivuori, *Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852: Emanuel Plathan*. Verkkojulkaisu 2005 <https://ylioppilasmatrikkeli.helsinki.fi/henkilo.php?id=U1332> (hämtad 7.11.2018).
 27. Tavastkyro församlings kommunionbok 1829–1839, s. 460, Riksarkivets digitalarkiv.
 28. Tavastkyro församlings utflyttade 22.8.1841, Riksarkivets digitalarkiv; Fänglista vid Åbo slotts kronohäkte i augusti 1843, Åbo länsfängelses arkiv, RA, Åbo.

förefaller ha levt nästan till vuxen ålder i Teisko i Tavastland innan han som suttonåring i februari 1836 flyttade till Åbo.²⁹ Det är inte uteslutet att han studerade vid någon av de många skolorna i Åbo, möjligen i den år 1829 grundade trivialskolans, som under 1830-talet var Finlands största i sitt slag.³⁰ Det är även möjligt att de män som vuxit upp i Björneborg, Nystad eller Nyslott hade haft möjlighet till skolgång. Det fanns en anrik trivialskola i Björneborg och en pedagogi, barnskola, grundad på 1600-talet i Nystad där man undervisade i läsning, biblisk historia, räknekonst, skrivning och geografi.³¹

Johan Asps, Fredrik Bergroths, Gustav Fagréns, Johan Hagelbergs, Carl Haléns, Frans Högborgs, Alexander Jaatinens och Emanuel Plathans sociala bakgrund förklarar också deras skrivkunnighet. De var söner till borgare, hantverksmästare, häradsskrivare, klockare, tullbesökare, postiljoner och studenter och hade säkert fått hemundervisning i skrivkonst. Gustav Fagréns mor Stina Colliander och mormor Anna Artell var borgardöttrar och högst antagligen även skrivkunniga. Några hade också själva arbetat i pennans tjänst. Henrik Fogelströms yrke var tullvaktmästare, Johan Rudolph var stadstjänare och Fagrén, Floor, Jaatinen och Nikodemus Lindholm var alla handelsbokhållare.

Den juridiska världen var säkert på olika sätt bekant för många av skrivarna. Det är möjligt att det redan i deras barndomshem fanns juridisk lektyr, eftersom till exempel borgare, tjänstemän, hantverksmästare och förmögna bönder ägde lagböcker, författningssamlingar och juridiska handböcker. Framför allt deras fäder kan ha kommit i kontakt med eller deltagit i olika rättsprocesser som handlade om ägo tvister, skulder, förmyndarskapsmål, sytning, åverkan, ofredande och andra mindre brott. Man har antagligen också samlat in och i hemarkiv bevarat olika slags juridiska dokument såsom bouppteckningar, lagfarter, testamenten, köpebrev och domstolsbeslut.

Rätttegångar var likaså ett allmänt och öppet nöje för såväl barn som åldringar. Som åhörare och åskådare kunde man lära sig mycket

29. Teisko (Tavastehus län) församlings födda 24.2.1819 samt kommunionbok 1835–1841, s. 237, Riksarkivets digitalarkiv.

30. Kimmo Ikonen, *Turun koulut aikansa ilmiöinä. 140 vuotta yleissivistävää opetusta 1872–2012* (Turku 2015), s. 40.

31. Sisko Wilkama, *Naissivistysten periaatteiden kehitys Suomessa 1840–1880-luvulla. Pedagogis-aatehistoriallinen tutkimus*, Historiallisia Tutkimuksia XXIII (Helsinki 1933), s. 1–2.

om lagkunskap och domstolsbeslut.³² Dessutom kunde man också dra nytta av sin egen brottsliga bana och öka sin rättsliga kunskap genom egna och andras rättegångar och genom umgänge med andra fångar i fångelserna. Åtminstone skrivarna Gustav Sahlman, Jean Floor, Emanuel Plathan, Johan Hagelberg, Gustav Lundelin, Johan Asp och Johan Rudolph hade flera varit gånger i fångenskap och sålunda gått i brottets högskola.³³

Samtliga skrivare som var rannsaktionsfångar saknade dock en högre och speciellt en juridisk utbildning från universitetet. Ur juridisk ståndpunkt var de lekmän. Lekmän var antagligen också de icke-fångslade skrivarna Frans Högberg, Fredrik Magnusson och Carl Nordensson. De saknade likaså universitetsutbildning.³⁴ Borgarsonen Frans Högberg från Björneborg gjorde en karriär som landskanslist,³⁵ medan Magnusson och Nordensson inte lämnade några egentliga spår efter sig i Åbo kyrkoarkiv eller i de digitala sökfunktionerna HisKi³⁶ eller Dahlströms kartotek, som innehåller uppgifter om Åbo stads historia. De var inte heller registrerade som utlänningar i staden, det vill säga de hade inte inflyttat från till exempel Sverige.³⁷

Till skrivarna hörde män vars sociala bakgrund var häpnadsväckande låg – några var rentav vanlottade. Gustav Sahlman var fyra år när hans far Ephraim Sahlman 1809 antecknades i kyrkoboken som ”icke hemkommen ifrån kriget”. Modern, sockenskomakardottern Caisa Malmgren, gifte om sig 1811 och sonen växte först upp med styvfadern Abraham Palmgren, en dräng från Reso. Ett år senare flyttade föräld-

-
32. Marianne Vasara-Aaltonen, *Oikeudellista kirjallisuutta 1800-luvun perukirjoissa*, 9.4.2018, <https://blogit.utu.fi/oikeudellinentietotaito/2018/04/09/oikeudellista-kirjallisuutta-1800-luvun-perukirjoissa/> (hämtad 8.11.2018); Korhonen, 'Bonden Simon Kylänpää', s. 168–169.
 33. Fånglistor vid Åbo slotts kronohäkte 1838–1850, Åbo länsfängelses arkiv, RA, Åbo; Björneborg stads kommuniebok 1815–1822 s. 52 Malm qv N:o 52 (Rudolph), Riksarkivets digitalarkiv; Teisko församlings (Tavastehus län) kommuniebok 1835–1841 s. 237 Vähäkövero torp Nygård (Asp), Riksarkivets digitalarkiv; Åbo finska församlings kommunieböcker 1828–1834 IAA1:53 Södra 241 och 1832-1841 IAA1:60 Kloster 145 (Lundelin), Riksarkivets digitalarkiv.
 34. Deras namn ingår inte i Helsingfors universitets studentmatrikel 1640–1852. <https://ylioppilasmatrikkeli.helsinki.fi/svenska> (hämtad 9.11.2018).
 35. Fredrikshamn församlings kommuniebok 1856–1865, s. 55, Riksarkivets digitalarkiv.
 36. Genealogiska Samfundets i Finland databas för församlingarnas historieböcker HisKi.
 37. Åbo landsarkiv I arkiv, Dahlströms kartotek ordnat enligt namn samt Kartotek över utlänningar i Åbo, Riksarkivets digitalarkiv.

rarna till Runsala i Åbo men lämnade efter sig den då sjuårige Gustav Sahlman i Virmo. Pojken flyttade ganska snart till Töfsala, där han gick i skriftskola, och efter det till Nystad där han adopterades av Eric Nästelin, som var båtsman i staden. Efter Nästelins död 1826 var den 21-årige Sahlmans närmaste anhöriga den 60-åriga båtsmansänkan Eva Nästelin. Den unge Sahlman hade valt att beträda militärbanan men blev avskedad på egen begäran. Han var sista gången närvarande vid hemförsamlingens nattvardsbord i november 1830.³⁸

Gustav Sahlman, som författade flest ansökningar, var antagligen självlärd som skrivare. När man läser hans sirligt eleganta handstil i Gustava Blombergs, Lovisa Erlunds, Regina Walvelins och andra motsvarande besiktningsskvinnors besvärsansökningar kan man inte ana sig till hans anspråkslösa sociala bakgrund eller brokiga barndomsår. Han hade inga problem med rättskrivningen och han visste vilka ord som skulle skrivas ihop respektive isär, när man skulle använda stor bokstav och hur skiljetecknen skulle användas. I den här bemärkelsen förbryllar Sahlman och hans likar den forskare som studerar dokument skapade av dem. Fanns det trots allt en hittills okänd skrivarpotential hos allmogen eller bland de så kallade lägre stånden?

Besvärs- och nådeansökningar som kvarlevor av rättsligt kunnande

Lagen stipulerade noggrant hur och när besvärs- och nådeansökningar kunde inlämnas. Förfarandet gick till på så sätt att ansökningen inom 15 dagar efter att utslaget hade blivit ”den brottslige kungjordt”, sändes till guvernören i länet, därefter till senatens justitiedepartement och sist till hans kejsrerliga majestät. Om sökanden inte själv kunde skriva, borde dokumenten också vara undertecknade av författaren ”med dess namn och karakter”.³⁹ Som hjälpreda kunde skrivarna använda populära och allmänt kända juridiska handböcker, som till exempel Robert Trapps *Den Unge Juristen, eller Juridisk Handbok*. Den första utgåvan utkom 1833 och den följdes av flera nya upplagor.⁴⁰ *Den Unge Juristen*

38. Virmo församlings födda 11.4.1783 och 13.6.1805 samt vigda 30.12.1811; Nystads församlings utflyttade 13.10.1810, inflyttade 55/1821 och 35/1826 samt kommunionböcker 1821–1827, s. 24 och 1828–1833, s. 25, Riksarkivets digitalarkiv.

39. *Den Unge Juristen*, s. 269–270.

40. Marianne Vasara-Aaltonen, *Oikeudellista kirjallisuutta 1800-luvun perukirjoissa*, 9.4.2018, <https://blogit.utu.fi/oikeudellinentietotaito/2018/04/09/oikeudellista-kirjallisuutta-1800-luvun-perukirjoissa/> (hämtad 8.11.2018); Mia Korpiola, 'Legal

att af Guds och Hånds barmhärtighet frän det
 mig adömda Spiritus arbutus, samt att Lagens Säs.
 köijff måtte åläggas, att tes mig tillfälligt betygg
 under tiden jag upphöle mig i det hvar, och i
 liksom underdänigt bönfallas om några dagar
 delatians tid för att derunder kunna få för-
 skaffas mig någon försvar det jag inom Årens
 Stad tror mig erhålla, samt hvar byrås tes
 ja mycket i en jag om rättens för mig på
 mig med det saktade försvaret följt, sådant
 jag i min framtida lifnad aldrig mera hvar
 missbrakas; en äwrigt hvaras och friskt uppföras
 de hvar ådagatägga den tanken att jag därför
 så vord om Högst och Hålligst Högstas Högst
 under afväntan om Hålligst bifall till den
 om min äwrigt underdäniga anhållan.

Med äwrigt underdänigt och öfvermåttat trohet
 och nit hos Hålligst framhållas.

Stormägligste & Allas Hålligste Högstas.
 Eders Högstliga & Högstliga

äwrigt underdänigt
 G
 Gustaf Sahlman,

äwrigt underdänigt och öfvermåttat
 till underskriften
 Maria Charlotta Tammelin,
 häbitad i Årens Stad

Den avskedade soldaten Gustav Sahlman var en självlärd skrivare, men hans anspråkslösa sociala bakgrund kan inte anas i denna sirliga handstil i nådeansökan för Maria Tammelin 1847.

erbjöd likaså speciellt för lekmän flera formulär och dokumentmodeller. I boken ingår ett formulär för en nådeansökan med rätta juridiska format samt hövliga tilltal och hälsningar enligt följande:

Stormäktigste Allernådigste Kejsare och Storfuste!

Genom Eders Kejs. Majestäts bilagde Nådiga Utslag af den = = är jag, för ett år 18– begånget – brott wäl dömd att böta = = Rub. Silfw., eller att afstraffas med = par spö, och att sedan i = år hållas till allmänt arbete å fästning; men som denna förseelse egentligen tillkommit (här anföres det särskilda förhållandet) ehuru det icke lyckats mig att sådant under ransakningen fulltyga, vågar jag i djupaste underdånighet bönfälla det Eders Kejs. Majestät tacktes af gunst och nåd eftergifwa det mig ådömda fästningsarbetet, eller der meddela någon lindring, samt nådigst tillåta att böterna, till hwars gäldande jag saknar tillgång, må med fångelse wid watten och bröd få försonas.

Framhårdar med djupaste undersåtliga wördnad, trohet och pliktskyldighet

Stormäktigste, Allernådigste Kejsare och Storfurste!

Eders Kejsarliga Majestäts

allerunderdånigste och tropligtigste undersäte

N. N.

Underdånigst uppsatt af

N. N.

Karakter,⁴¹

När man jämför denna modell med de av skrivarna författade ansökningarna märker man tydligt hur textstrukturen noggrant följer den givna kompositionen. Varje skrivare tilltalar först beslutsfattaren, hänvisar sedan till den överklagade domen, beskriver ”det särskilda förhållandet”, anhåller om nåd och avslutar med hövliga hälsningar och underskrifter. Innehållet i ansökningarna varierar naturligtvis och är ofta även mycket personligt. Man kunde lätt utgå från att de juridiskt utbildade lekmännen kopierade eller direkt efterapade de färdiga modellerna, men vid en närmare analys är detta inte fallet.⁴²

Rannsakningsfången Gustav Sahlman skrev år 1847 för fem besiktningsskivnor sammanlagt sju ansökningar med varierande ordval. Redan de inledande orden till olika myndighetsinstanser är varierande beroende på beslutsfattarens status och ansökningens ändamål. För Maria

literates in eighteenth-century Swedish towns. Evidence of book ownership in estate inventories (Helsinki, Oulu, Porvoo, and Kokkola)', Mia Korpiola (ed.), *Legal Literacy in Premodern European Societies* (Cham 2019), s. 175.

41. *Den Unge Juristen*, s. 270–271.

42. Jfr även Kotkas, ”*Suosiota ja armosta*”, s. 169–170.

Tammelins del skrev Sahlman i juli till länets guvernör i neutral ton, men han uttryckte också att den sökande var ”mindre belåten” med poliskammarens utslag:

Genom Loflige Police Kammarens i Åbo Utslag af den 27. sistförvikne Julii dömd, att för Lösdrifveri förrätta allmänt arbete å Krono Spinhuset härstädes uti Två år; häröfver mindre belåten fördristar i allerdjupaste ödmjukhet hos Högvälborne Herr Gouverneuren General Majoren och Riddaren.⁴³

”Missnöjet” fortsatte när Sahlman därefter i september 1847 vände sig i Maria Tammelins sak till senatens justitiedepartement:

Missnöjd med Herr Gouverneurens öfver detta Län den 25te sistförvikne Augusti mig meddelade Högtvördnadt Utslag, hvarigenom jag såsom försvarslös blifvit dömd att uti två års tid förrätta allmänt arbete å Krono Spinhuset i Åbo; fördristar i allerdjupaste underdånighet hos Eders Kejsrerliga Majestä jag anföra följande skäl och omständigheter till vinnande af Nädig ändring.⁴⁴

Nådeansökan till kejsaren i november 1847 krävde däremot att Sahlman redan i början av brevet valde annorlunda ord och visade större ödmjukhet:

Medelst Hans Kejsrerliga Majestäs Nädiga Utslag af den 23die sistförvikne October dömd, att såsom försvarslös person i två år hållas till allmänt arbete å Krono Spinhuset i Åbo; vågar i allerdjupaste underdånighet inför Eders Kejsrerliga Majestäs Milderike Thron! hvarifrån alla Nåde gerningar utbrista och mången af de fattiga fångar bekommit nåd mildring och befrielse jag äfven en ibland de uslaste varelse bönfalla och anropa om Nåd och befrielse från denne mig nu ådömda Spinhus arbete [...].⁴⁵

Även ”det särskilda förhållandet” kring Tammelins förbrytelse beskrevs på olika sätt och med olika ord beroende på mottagare och ändamålet. I det första besväret till guvernören ingår en detaljerad beskrivning av avsaknad av orlovssedel, arbetsgivarens sjuklighet och polisens missbruk av sin makt, vilket tillsammans hade orsakat det ogrundade beslutet:

-
43. M. Tammelins besvärsansökan till guvernören i länet 10.8.1847, Maria Tammelins besvärsakt 1847/ n:o 231/469, Nåde- och besvärsakter Ea:989, Justitiedepartementets arkiv, RA, Helsingfors.
 44. M. Tammelins besvärsansökan till senatens justitiedepartement 25.9.1847, Maria Tammelins besvärsakt 1847/ n:o 284/472, Nåde- och besvärsakter Ea:989, Justitiedepartementets arkiv, RA, Helsingfors.
 45. M. Tammelins nådeansökan till kejsaren 18.11.1847, Maria Tammelins besvärsakt 1847/ n:o 344/477, Nåde- och besvärsakter Ea:989, Justitiedepartementets arkiv, RA, Helsingfors.

Sedan jag den 21a Maji i sistförlidne år blef endtledigat från Spinhus arbetet, och då tog jag tjänst hos f: d: Underofficeraren Wasilijeff här i Staden och hos honom tjänste ända till den 24de derpå följde Junii, då jag med behörig Orlofsedel derifrån afflyttadt till en annan underofficeraren vid namn Solojeff, uti hvars tjänst jag mig stadigt och ordentligt uppehöll ända till den 25te sistförvikne Junii, och på honom var behörigen mantalsskrifven samt af Solojeff erlågges alla de Onera som af mig i ty fall påföres; men genom deras sjuklighet blef jag derifrån entledigadt utan att hafva förlupit min tjänst, men att de varit ourständsatta att gifva mig Orlofsedel ehuru jag sådant som oftaste af Solojeff anhållits, och då jag åter skulle begifva mig tillbaka hos berörde Underofficeraren Wasilijeff som var hagat att antaga mig i dess tjänst, men utan något besked kunna sådant icke försiggå, äfven för jag angifva att Solojeff äfven ännu vore villig emothaga mig men sådant af Police Uppsyningsmannen Ridberg blifvit förment, och detta för Stads Fiskalen Palmgrén blifvit anmält, hvilket är merendels ogrundadt berättelse [...].⁴⁶

Login Solojeff svarade med ett egenhändigt brev till guvernören och berättade att han ”ej vill emottaga Maria Charlotta Tammelin i min tjänst, helst hon under den tid hon var stadd hos mig, trenne särskildte gånger förlöpte tjänsten”.⁴⁷ Hans vittnesmål påverkade och ändrade innehållet i Tammelins därpå följande besvärsansökan. Hon påstod nu genom Sahlman att hon tvärtom flera gånger i vittnens närvaro hade anhållit om orlovssedel av Solojeff men utan resultat. Omnämmandet av vittnen var en viktig juridisk detalj, som vittnar om en god känne- dom om lagen. Legostadgan av år 1805⁴⁸ erbjöd nämligen tjänstehjonen en möjlighet att anlita ”2 gode män, att det i tid uppsagt, samt varför orlovssedel ej kunnat erhållas”.⁴⁹ Tammelin försökte alltså bevisa att Solojeff brutit emot lagen och att hon var oskyldig.

Då jag den 20de Maji i sistledit år blef endtledigadt från Spinhus arbete, så inträde jag i tjänst hos f: d: underofficeraren Juda Wasilijeff här i Staden, hvarest jag tjänste ända till hösten, och sedan uti November månad med behörig erhållen orlofsedel afflytta från dess tjänst; och begaf mig till f:d: underofficeraren Login Solojeffs tjänst, hvarest jag sedigt och anständigt uppehöll mig till sistförflutne Junii månad, då jag genom Solojeffs och dess hustrus obehöriga behandling emot mig var nödgast att skilja mig och äfven af dem erhöill tillstånd dertill; hvarföre jag anhöll om

46. M. Tammelins besvärsansökan till guvernören i länet 10.8.1847, Maria Tammelins besvärsakt 1847/ n:o 231/469, Nåde- och besvärsakter Ea:989, Justitiedepartementets arkiv, RA, Helsingfors.

47. Login Solojeffs brev till guvernören i länet, Maria Tammelins besvärsakt 1847/ n:o 284/472, Nåde- och besvärsakter Ea:989, Justitiedepartementets arkiv, RA, Helsingfors.

48. Kongl. Maj:ts Nådiga Lego-Stadga för Husbönder och Tjänstehjon af den 5 Maii 1805, Jemte korrt Utdrag, så wäl af de deri åberopade Lagrum och Författningar, som af de wid samma Stadga, sedan dess utgifwande, skedde ändringar och tillägningar.

49. *Den Unge Juristen*, s. 276.

orlofsedel utaf Salojeff men sådant icke ännu bekommit ehuru jag flere åtskilliga gånger hos dem uti vittnens öfvervaro anmodat; hvilken nu förorsakat denne min lösdrifveri, ty utan orlofsedel kunna ej någon emottaga mig ej heller begagna sig af min tjenst, det jag på flere särskildta ställen inom Åbo Stad kunnat erhålla [...].⁵⁰

Från justitiedepartementet kom ett nekande svar och den sista möjligheten för Tammelins var nu att försöka utverka kejsarens landsfaderliga nåd:

Store Mägtige Kejsare! Värdes af Landtfaderlig Mildhet och Nåd denne min aller underdåniga bön i Nåder upptaga och mig den förlorade friheten återförinna det jag i min framtida lefnad aldrig mera skall missbruka; utan så mycket i en svag människans förmåga står afvärja alla ungdoms lättsinnighet att icke hädan efter behöfva falla allmogen ej heller Höga Kronan till last; en allvarlig stadga och sedigt uppförande skall ådagalägga den tacksamhet jag derföre vore min Höga och Nådiga Kejsare skyldig, under afvaktan om Nådig bönhörelse.⁵¹

En annan av besiktningskvinnorna, Sofia Hartman, satt i rannsakingshäktet vid två separata tillfällen, hösten 1839 till början av 1840 och sedan från augusti till december 1843. Som skrivare anlidade hon flera olika män, Gustav Fagrén, Henrik Fogelström, Frans Högberg och Jean Floor. Hennes försvar grundade sig på sjuklighet och på hennes skyldighet att ta hand om sin gamla mor. Båda orsakerna kunde enligt legostadgan garantera lagligt försvar utan arbetsplikt. Här nedan anges tre varianter på temat skrivna av Fagrén, Fogelström samt Floor:

Mere som jag, ianseende till det svåra lyte eller åkomma i västra armen, hvaraf jag är swåriligen beswärad, har icke jag kunnat taga eller få mig någon egentlig pige tjenst, utan varit för mig sielf, och lifnärt mig med mitt arbete, utan att göra någon Menniska det ringaste förfång; Vål hafwer jag försökt att åt mig förskaffa pige tjenst, mere i anseende till min sjukdom och åkomma har jag ej erhållit mig sådant [...].⁵²

Hartmans klagomål granskades varje gång grundligt och enligt ett läkarintyg var hennes sjuklighet bevisligen en falsk utsaga. Slottsläkare

-
50. M. Tammelins besväransökan till senatens justitiedepartement 25.9.1847, Maria Tammelins besvärssakt 1847/ n:o 284/472, Nåde- och besvärssakter Ea:989, Justitiedepartementets arkiv, RA, Helsingfors.
 51. M. Tammelins nådeansökan till kejsaren 18.11.1847, Maria Tammelins besvärssakt 1847/ n:o 344/477, Nåde- och besvärssakter Ea:989, Justitiedepartementets arkiv, RA, Helsingfors.
 52. S. Hartmans besväransökan till guvernören i länet 20.11.1839, Sofia Hartmans besvärssakt 1840/ pag. 102 n:o 288/527, Nåde- och besvärssakter Ea:729a, Justitiedepartementets arkiv, RA, Helsingfors.

Gustaf Rosell skrev i november 1839 att Hartmans benbrott på vänstra överarmen var ”fullkomligen tillläkt och att hon, i öfrigt, äger en sund och normalt utbildad kroppsconstitution”.⁵³ Det var alltså lönlöst för henne att i fortsättningen försöka vädja till legostadgans första paragraf om svarandes sjuklighet. Därför ändrade Hartman och hennes nye skrivare Henrik Fogelström strategi och utarbetade ett försvar enligt samma paragraf med Hartmans vårdskyldigheter som spets: ”[---] att jag, som varit stadigt boende hos min bräckliga sextio års gamla moder Maria Hartman, hemma från Åbo Stad, för att vårda och sköta henne, jemte min på trettonde året värnlösa syster Maria, och deraf trott mig böra äga laga försvar”.⁵⁴

År 1843 återvände Sofia Hartman genom Jean Floor till den medicinska förklaringen: ”Emedan jag för iråkad sjukdom icke var i stånd att förse mig med laga försvar, och ingen kom att lofwa mig emottaga i tjänst då jag var plågad af sjukdomen, och då jag litet tillfrisknade skulle flere på landet i neyden af Åbo Stad emottagit mig i sin tjänst”.⁵⁵ Hennes påstående förkastades på ett tvärt sätt av polisupplysningsmannen Carl Hallman, som skrev till justitiedepartementet att Hartmans förklaringar troligen var ogrundade ”ehuru hon dageligen hvarit synlig vandrande uti i sällskap med andre liderlige qvinnor, och således ingalunda ens försökt, eller haft lust, att förskaffa sig ordentlig försvar”.⁵⁶

Besiktningkvinnan Gustava Förstlings nådeansökan till kejsaren från 1842 visar att också legostadgans övriga paragrafer tillämpades i detalj i kvinnornas suppliker. I stadgans åttonde paragraf fastställdes att tjänstehjon som hade lämnat sin tjänst måste ”inom åtta dagar i Staden” skaffa sig en annan arbetsplats eller ”ware för Lösdrifware ansedd”. Gustava Förstling ville understryka att hennes förbrytelse var närapå obefintlig då hon hade varit arbetslös i ”blott 9. dygn”:

-
53. Gustaf Rosells läkarintyg 25.11.1839, Sofia Hartmans besvärsakt 1840/ pag. 102 n:o 288/527, Nåde- och besvärsakter Ea:729a, Justitiedepartementets arkiv, RA, Helsingfors.
 54. S. Hartmans besvärsansökan till justitiedepartementet 28.11.1839, Sofia Hartmans besvärsakt 1840/ pag. 102 n:o 314/529, Nåde- och besvärsakter Ea:729a, Justitiedepartementets arkiv, RA, Helsingfors.
 55. S. Hartmans besvärsansökan till justitiedepartementet 27.9.1843, Sofia Hartmans besvärsakt 1843/ pag. 549 n:o 251, Nåde- och besvärsakter Ea:865, Justitiedepartementets arkiv, RA, Helsingfors.
 56. Carl Hallmans odaterade brev till justitiedepartementet, Sofia Hartmans besvärsakt 1843/ pag. 549 n:o 251, Nåde- och besvärsakter Ea:865, Justitiedepartementets arkiv, RA, Helsingfors.

Om icke Under Officeraren Stephan Mandruscheff tillåtes mig försvara för det Police Kammaren gifvit mig alla möjliga nedriga tillmälen, så torde likväl mig tid böra unnats skaffa mig laga försvar, enär tydligen synes, genom den uti Police Kammarens Protocoll intagne Orlofsedel och dagen då jag blef gripen, att det är så kort tid som jag varit utan detsamma, som blott 9. dygn [...].⁵⁷

Om en kvinna hade ”späda barn” att sköta kunde hon helt och hållet slippa tjänstetvånget. Detta visste också Anna Raiström, som hade förlorat sin förstfödda. Hon hade genom Johan Asp antytt följande i sin ansökan: ”Det är väl sant att jag blef sedan i Höst förständigad att förse mig med försvar, men emedan jag hade ett spädt barn och på ett ärligt sätt förde så väl barnet som mig sjelf, hvilket sedermera dog, så trodde jag att det ej så noga skulle väckas fråga derom [---].”⁵⁸ Barnet hade dock redan varit sex år och dött sex månader före det första polisförhöret.⁵⁹ Polismästare Fredrik Tamelander konstaterade därför att ”Anna Ulrika Raiströms uti besvären omnämnde barn alla redan var aflidit, enär Anna Ulrika Raiström den 19. November sistledit, af PolisKammaren ålades att förskaffa sig Laga försvar.”⁶⁰

Alla ansökningar vittnar om att både skrivarna och högst antagligen också kvinnorna kände till legostadgans innehåll och bestämmelser. Kvinnornas liderliga levnad, som ofta omnämndes i polismyndigheternas beskrivningar av fallen, behövde man inte förklara för guvernören eller senatorerna, eftersom försäljning av sex inte var kriminellt. Men avsaknaden av arbetsplats och den därpå följande bristen på lagligt försvar krävde förklaringar. Alla 15 år fyllda räknades som lösdrivare om de inte idkade lant- eller bergsbruk, borgerlig rörelse eller annat lovligt näringsfång eller arbetade som pigor och drängar. Om en person inte skaffade sig en arbetsplats inom en viss tid kunde han eller hon sändas till allmänt arbete i kronans fästningar eller spinnhus. Därför

-
57. G. Förstlings besvärsansökan till justitiedepartementet 15.10.1842, Gustava Förstlings och Catharina Grööns besvärsakt 1842/ pag. 592 n:o 268, Nåde- och besvärsakter Ea:830, Justitiedepartementets arkiv, RA, Helsingfors.
 58. A. Raiströms besvärsansökan till guvernören i länet 12.3.1840, Anna Raiströms besvärsakt 1840/ n:o 56/329, Nåde- och besvärsakter Ea:735, Justitiedepartementets arkiv, RA, Helsingfors.
 59. Åbo finska församling döda 3.5.1839 Genealogiska Samfundets i Finland databas för församlingarnas historieböcker HisKi.
 60. Fredrik Tamelanders memorial till guvernören i länet 17.3.1840, Anna Raiströms besvärsakt 1840/ n:o 56/329, Nåde- och besvärsakter Ea:735, Justitiedepartementets arkiv, RA, Helsingfors.

innehåller handlingarna mångordiga beskrivningar av orsakerna till de rannsakades arbetslöshet. Kvinnorna och deras skrivare visste att till exempel åkommor, lyte eller sjukdomar samt skötsel av gamla och bräckliga föräldrar enligt lagen kunde befria en fängslad man eller kvinna. De kände också till att arbetsgivaren riskerade böter om han eller hon vägrade att ge orlovssedel. Dessutom kunde man inte ta emot något arbete utan ett giltigt arbetsintyg.⁶¹

Trots skrivarnas kännedom om lag och förordningar var ingen av de granskade ansökningarna framgångsrika. Orsaken var helt enkelt att besvären saknade lagliga grunder såvida man tolkade lagen till punkt och pricka. Anna Raiström och hennes skrivare visste att moderskap kunde ge skydd mot anklagelser för lösdriveri, men om barnet hade omkommit ett halvt år tidigare kunde barnomsorg inte mera accepteras som skäl för att vara utan tjänst. På samma sätt hade Gustava Förstlings ”lagliga rådrum” antagligen några timmar tidigare tagit slut och därför kunde hon inte mera vädja till legostadgans åttonde paragraf. Både Gustava Förstling och Anna Raiström och deras skrivare Joseph Asp och Fredrik Magnusson kände alltså efter ifall myndigheterna kunde tänkas vara mindre pedantiska med paragraferna, dock utan resultat.

Skrivkonstens kvarlevor: besvärs- och nådeansökningar

Användningen av svenska och finska i Finland under 1800-talet har länge intresserat historieforskare. Man har forskat i de inhemska språken som en identitetsskapande faktor vid uppbyggandet av nationalstaten, ur ideologiska och språkpolitiska aspekter, svenskt kontra finskt, eller som bildnings- och myndighetsspråk. Litterariseringen av allmogebefolkningen har likaså väckt intresse, hur läs- och framför allt skrivkunskaper har använts i självbiografiska texter och levnadsberättelser. Forskningen i denna företeelse har för det mesta fokuserat på andra hälften av 1800-talet, både i Finland och i Sverige. Litterariseringen och skolsystemets utveckling under denna period är utförligt utredd.⁶²

61. *Den Unge Juristen*, s. 249–250, 276, 324, 370–372.

62. Max Engman, *Språkfrågan. Finlandssvenskhetens uppkomst 1812–1922*, SSLS 702:3 (Helsingfors 2016); Jussi Hanska & Kirsi Vainio-Korhonen, *Huoneentaulun maailma. Kasvatus ja koulutus Suomessa keskiajalta 1900-luvulle. Suomen kasvatuksen ja koulutuksen historia 1* (Helsinki 2010); Anja Heikkinen & Pirkko Leino-Kaukiainen, *Valistus ja koulunpenkki - kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle. Suomen kasvatuksen ja koulutuksen historia 2* (Helsinki 2011); Lea Laitinen & Kati Mikkola (toim.), *Kynällä*

I Finland förblev det svenska språket emellertid bildningens och förvaltningens språk ända fram till andra hälften av 1800-talet, och det saknas forskning ”from below” om lägre, möjligen utbildade eller bara delvis utbildade samt ofta finskspråkiga undersåtars skriftliga användning av det svenska språket under första hälften av 1800-talet. De besvärs- och nådeansökningar som har granskats i denna uppsats är en exceptionell kvarleva av språk- och skrivkunskaperna i svenska i det tidigmoderna Finland – före folkskolans eller motsvarande institutioners uppkomst. Med hjälp av detta material kan man undersöka vem som hade tillräckliga skrivkunskaper i svenska språket – myndighetsspråket – för att författa officiella handlingar i en rättslig kontext. Variationer i deras skrivkunskaper kan likaså granskas med hjälp av materialet.

Det fanns tydliga skillnader mellan skrivarnas språkkänsla och mellan deras handstilar. Den mest opolerade av skrivarna var sjömannen Carl Moras vars härkomst var bland de anspråkslösaste och brokigaste. Hans far var sjöman i Åbo, modern hade blivit dömd för enkelt hor redan i Moras barndom och både hans mor och syster satt som rannsakningsfångar 1838 och 1839 i Åbo slottshäkte samtidigt som Carl Moras, som var åtalad för rån. Modern var misstänkt för snatteri och systemen för lösdriveri.⁶³

Carl Moras vände sig på Maria Nummelins vägnar i februari och april 1839 först till guvernören i länet och senare till justitiedepartementet. Dokumenten består nästan enbart av olika ytterst underdåniga fraser, som är kännetecknande för nådeansökningar. Nästan alla skrivare kunde till fraserna addera ganska detaljerade argument för den sökandes frigörelse, men Moras tycktes vara närapå oförmögen till detta:

kyntäjät. Kansan kirjallistuminen 1800-luvun Suomessa (Helsinki 2013); Britt Liljewall, *Självskrivna liv. Studier i äldre folkliga levnadsminnen* (Stockholm 2001); Arja Rantanen, *Pennförelse i periferin. Österbottniska sockenskrivare 1721–1868* (Åbo 2014); Jennica Thylin-Klaus, *Särdrag, stavning, självbild. En idéhistorisk studie av svensk språkplanering i Finland 1860–1920*, SLS 793 (Helsingfors 2016); Johanna Wassholm, *Svenskt, finskt och ryskt. Nationens, språkets och historiens dimensioner hos E.G. Ehrström 1808–1835* (Åbo 2008); Nils Erik Villstrand, 'Kungen, bonden och skriften 1500–1800', *Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Årsbok 2011* (Stockholm 2011); Nils Erik Villstrand, 'Skriftlighet med förhinder. Den svenska statsmaktens kungörelser i finskspråkiga församlingar under 1700-talet', Max Engman & Nils Erik Villstrand (red.), *Maktens mosaik. Enhet, särart och självbild i det svenska riket*, SLS 715 (Helsingfors & Stockholm 2009).

63. Åbo finska församlings kommunionbok IAa1:32 Norra 138 och 139, Riksarkivets digitalarkiv; Fånglistor vid Åbo slotts kronohäkte i december 1838 och i april 1839, Åbo länsfängelses arkiv, RA, Åbo.

utsprides vägar i allerdjuraste underdånighet
 knäböjande jag bönfalla med lika underdånig
 anhällan det värdes Eder Kejsersliga Majestät
 gästa en Nädig blick på mitt, jäfom vid Hög-
 wällofflige Gouverneurs Embetet den 3:e nyssförvit-
 ne. Martii, föränd till allmänna arbete i ~~Land~~
 Sjukhuset i Åbo uti ett år tid; och förvidta Polize-
 Kammaren med afspan Högwälbemäldde Gouverneur
 Embetet vägrat min anhällan att, till sökande
 af det nu saknade saga försvar erhålla några
 dagars delation, tackes Eder Kejsersliga Majestät
 här till af Gunst och Näd bifallan

Wärdes Stormägligste Aller Nädigste Kejsare
 gästa en Nädig blick förvid, samt lemna mig nå-
 gra dagars delation att söka det nu saknade försvar
 Med mängtförfärlige väljignelser och böne-sjukningar
 öfver Eder Kejsersliga Majestäts och fästebbyggdendens
 wälgång, har jag Näden med underdånigaste wörd-
 nad trohet och nit framhärda:

Stormägligste Aller Nädigste Kejsare
 Eder Kejsersliga Majestät

Allerunderdånigste och
 Tropliktigste Underfätarinna
 Maria Elisabeth Nummelin
 Håkstad i Åbo Stott
 Carl Eric Moras

Den Åbofödde sjömanssonen Carl Moras skrev Maria Nummelins nådeansökan 1839.
 Hans skrivkonst räckte endast till att författa några allmänt förekommande underdåniga
 fraser i nådeansökningar. Hans handstil var likaså klumpig.

Inför Eder Kejslerliga Majestäts Milderika och rättvisa Thron, hvarifrån välsignelse och trefnad öfver så många Millioner menniskor utsprider vågar i allerdjupaste underdånighet knäböjande jag bönfalla med lika underdånig anhållan Det värdes Eder Kejslerliga Majestät fästa en Nädig blick på mitt, såsom vid Högvälloflige Gouverneurs Embetet den gde nyssförvikne Martii, Dömd till allmänna arbete på Krono Spinhuset i Åbo uti ett års tid; Och såvida Police Kammaren med ofvan Högvälbemälde Gouverneurs Embetet vägrat min anhållan att, till sökande af det nu saknade Laga försvar erhålla några dagars delation, tackes Eder Kejslerliga Majestät härtill af Gunst och Nåd bifalla.⁶⁴

Genom en ödets nyck fick Maria Nummelin tre år senare Carl Nordensson till medhjälpare, en icke-fängslad man, som i övrigt förblir anonym, men som stilist var en fullständig motsats till Carl Moras. Följande dokument är en sista vädjan, alltså nådeansökan till kejsaren, men trots det skisserar Nordensson på ett elegant sätt och med endast få valda ord grunderna för Nummelins frigörelse: ungdomens yrsel, sjuklighet, rent brottsregister (vilket inte stämde)⁶⁵, och en förmåga att vara samhället till nytta. I övrigt var texten full av poetiska uttryck om ödsliga stigar, dystra boningar, skonsamhetens strålar och böner som svävade upp till ljusets rymder:

[...] i dett förtröstansfulla hoppet att af Gunst och Nåd blifva förskonad från det svåra Öde jag genom Ungdoms Yrsel iråkat; Torde den bön jag i aller-djupaste underdånighet dristar framställa, så mycket mer lända mig till förmon och befrielse, helst då jag icke varit tilltalad egentligen för något brott, utan endast ehuruval skärskilde resor, saknat Laga försvar, – hvilket, måhända kastadt en flygtig skugga och jag därigenom ansets fört vanartig lefnad, – Att jag äfven i en längre tid var underskastad i sjuklighets tillstånd, och genast vid milt tillfrisknande blef gripnen, således omöjligt för mig att kunnat försvar erhålla, hvarföre, det är visserligen smärtande att se min framtid i dylikt måtto gå förlorad, och emedan jag först uppnått tjuugu åtta års ålder, kunde jag – thyfall medelst arbets drift samt ett förbättradt lefverne, såsom tjenstehjon vara samhället till nytta.

Stormägtigste Allernädigste Kejsare och Storfurste! haf förbarmande öfver en vilseförd och olycklig varelse. O! låt äfven mig underfaras den hugneliga Näden, som så mången inom Eders Kejslerliga Majestäts vidsträkte Rike och särdeles de inom Finlands fängelser inmanade olycklige vederfarits, hvars innebyggares beprisande och böner icke upphörer att sväfva upp till Ljusets rymder, Ack! skulle väl då icke Nädens och skonsamhetens strähle ifrån Eders Kejslerliga Majestäts

64. M. Nummelins besvärsansökan till senatens justitiedepartement 8.4.1839, Maria Nummelins besvärsakt 1839/ pag. 142 n:o 109/499, Nåde- och besvärsakter Ea:704, Justitiedepartementets arkiv, RA, Helsingfors.

65. Maria Nummelin hade undergått ansvar för fosters läggande å lönn. Utdrag ur Poliskammarens i Åbo protokoll 12.2.1839 § 1, Maria Nummelins besvärsakt 1839/ pag. 142 n:o 109/499, Nåde- och besvärsakter Ea:704, Justitiedepartementets arkiv, RA, Helsingfors.

Glänsande Thron nedblicka på min ödsliga stig, på det jag ej, i blomman af min ålder, måste försmäktas inom dessa dystra och afskyvärda boningar, utan såsom fri, kunde med ånger och ett anständigt uppförande, inom Samhällets kretsar, förbereda mitt framtida väl.⁶⁶

En kultiverad och elegant handstil ägdes också av klockarsonen Johan Asp från Teisko. Han kunde verkligen vässa sin gåspenna på det vasaste sätt, vilket behövdes om man ville skapa en kalligrafi med tunna bågar och fylliga kurvor.⁶⁷ Bokhållaren Jean Floor, som hade ändrat sitt alldagliga fädernenamn Johan Mikael Mikaelsson till det mera storstilade Jean Floor, hade en värdig handstil. Det skrytsamma namnet och den pompösa handstilen var dock inte ett gott omen, eftersom Floor slutade som dräng i Salo-Uskela, där han blev far till en utomäktenskaplig son.⁶⁸ Tullvaktmästaren Henrik Fogelström hade däremot en alldaglig och enkel handstil och han ägnade sig inte åt någon som helst utsmyckning av bokstäverna. Han var inte heller en lika skicklig pennvässare som Asp, vilket gav linjerna i hans text liten variation.⁶⁹ Hur som helst så var alla skrivare (utom Carl Moras) bättre skrivare än till exempel konstaplarna vid poliskammaren i Åbo eller de lägre tjänstemän som hördes som vittnen.⁷⁰

-
66. M. Nummelins nådeansökan till kejsaren 27.5.1843, Maria Nummelins besvärssakt 1843/ pag. 281 n:o 286/561, Nåde- och besvärssakter Ea:704, Justitiedepartementets arkiv, RA, Helsingfors.
67. Anna Raiströms besvärssansökan till guvernören i länet 12.3.1840, Anna Raiströms besvärssakt 1840/ n:o 56/329, Nåde- och besvärssakter Ea:735, Justitiedepartementets arkiv, RA, Helsingfors.
68. Salo-Uskela församlings kommunionbok 1843–1849, s. 383, Storby Kanbar-Buondi, Riksarkivets digitalarkiv.
69. Anna Raiströms besvärssansökan till senatens justitiedepartement 15.4.1840, Anna Raiströms besvärssakt 1840/ n:o 56/329, Nåde- och besvärssakter Ea:735, Justitiedepartementets arkiv, RA Helsingfors.
70. Se till exempel Vice Police Gevaldigern Isaac Calonius odaterade förklaring, Gustava Förstlings och Catharina Grööns besvärssakt 1842/ pag. 592 n:o 268, Nåde- och besvärssakter Ea:830, Justitiedepartementets arkiv, RA, Helsingfors; Vice Police Gevaldigern Isaac Calonius odaterade förklaring, Sofia Hartmans besvärssakt 1840/ pag. 102 n:o 288/527, Nåde- och besvärssakter Ea:729a, Justitiedepartementets arkiv, RA, Helsingfors; Police Gevaldigern Carl Gustav Thorenbergs odaterade förklaring, Maria Nummelins besvärssakt 1839/ pag. 142 n:o 109/499, Nåde- och besvärssakter Ea:704, Justitiedepartementets arkiv, RA, Helsingfors; Police Gevaldigern Carl Gustav Thorenbergs odaterade förklaring, Anna Raiströms besvärssakt 1840/ n:o 56/329, Nåde- och besvärssakter Ea:735, Justitiedepartementets arkiv, RA, Helsingfors; Spinnhusknäckstens Johan Holmbergs odaterade förklaring; Sofia Willgrens besvärssakt 1838/ pag. 194 n:o 78/460, Nåde- och besvärssakter Ea:675a, Justitiedepartementets arkiv, RA, Helsingfors.

jag nalkas Eders Kejsersliga Majestät
 Thron, önsfällande det Eders Kejsersli-
 ga Majestät af Landt, faderlig Gunst och
 Nåd, fäcker befria mig ifrån det mig ädrom-
 de Spinkus Arbete och återfärka mig fri-
 het till huru kort tid som helst så jag
 wilst med all säkerhet kan erhålla det
 önskade förswaret.

Hvilket Eders Kejsersliga Majestät
 Högt upplyste Pröfnings och uttalande
 jag i djupaste undersänighet vägar un-
 derstålla

Med djupaste Undersätelig wördnad, tro-
 het och Nit har Wäden framhärda

Stormäktigste Allernädigste Kejsare
 Eders Kejsersliga Majestät

Allernädigst
 på begäran
 af Jean Floor

Allernädigst - tropliktige
 Undersätarinna
 Sofia Wilhelmina Hartman
 Häktadä Åbo Stod

Bokhållaren och tidigare "scholaris" Jean Floor hade ändrat sitt alldagliga namn Johan Mikael Mikaelsson till det mera storstilade Jean Floor. Han hade en högtidlig och pompös handstil. Han fungerade som Sofia Haartmans skrivare 1843.

Besiktningskvinnornas rättsliga kunnande

Besiktningskvinnorna var också själva rättsligt aktiva och kunniga. De bestred sina motparters påståenden och till och med ljög i förhör samt klagade över sina domar och vände sig slutligen även till kejsaren. De kunde inte skriva men en stor del av dem var antagligen kunniga i det svenska språket. En tredjedel hade svenska som modersmål och majoriteten var född i det tvåspråkiga Åbo eller hade flyttat till staden som unga.⁷¹ Dessa kvinnor kände säkert till den elementära juridiska vokabulären och innehållet i legostadgan på svenska.

Änkan Gustava Blomberg meddelade i polisförhör att hon hade fått jobb av hökaren Carl Österman i maj 1842. Hon hade emellertid inga bevis att uppvisa och polismyndigheten bestämde sig för att kalla hökaren till kammaren för att berätta om anställningen.⁷² Några dagar senare uppgav Österman att han inte hade anställt och inte heller velat ta Blomberg i sin tjänst. Blomberg dömdes till spinnhuset men hon yttrade omedelbart sitt missnöje med beslutet.⁷³ Hon anklagade genom den avskedade brandvakten Gustav Lundelin både hökaren Österman och polisuppsyningsmannen Carl Hallman, som var hennes gamla motståndare:

Att Hökaren i denna Åbo stad Carl Österman velat taga mig uti sin tjenst är sanning hvarå jag har vittnen som kunnat bestyrka riktigheten deraf, om inte sådant vid Police Kammaren blifvit nekat; och emedan Österman, på Police betjenten Hallmans inrådan äfven nekat till sanningen deraf, derföre tror jag mig skedd orätt derutinnan, då jag utan att få i bevis leda hvad jag ägde till mitt försvar, i min oskuld blifvit, såsom försvarslös dömd till arbete på spinnhus [...].⁷⁴

Carl Hallman förklarade att ”Gustava Blomberg haft mer än tillräckligt rådrum att skaffa sig försvar men sådant icke fullgjort” och Carl Österman yttrade likaså att han bestred ”Gustava Blombergs diktade uppgift – samt helt och hållet afsäger mig att, henne i min pig tjenst

71. Vainio-Korhonen, *Musta-Maija ja Kirppu-Kaisa*, s. 38, 46.

72. Policekammarens i Åbo protokoll och utslag 22.4.1842 § 1, Åbo poliskammarens gamla arkiv, RA, Åbo.

73. Policekammarens i Åbo protokoll och utslag 26.4.1842 § 1, Åbo poliskammarens gamla arkiv, RA, Åbo

74. G. Blombergs besvär, kommit guvernören tillhanda 11.5.1842, Gustafva Blombergs besvärsakt 1842/ pag 399 n:o 152, Nåde- och besvärsakter Ea:819a, Justitiedepartementets arkiv, RA, Helsingfors.

antaga [---].⁷⁵ Blomberg överklagade till senatens justitiedepartement och lade samtidigt nya stenar på Hallmans och Östermans börda. Hon påstod att Hallman hade hotat Österman med böter ifall han hade tagit Blomberg i sin tjänst mot Hallmans vilja. Blomberg hävdade att hon hade behandlats orättvist, särskilt då hon bevisligen hade uppfört sig som en ärlig änka. Dessutom hade hon skickats till fängelset som oskyldig och behandlats som lösdrivare.⁷⁶

Den här gången var Alexander Jaatinen, en 22-årig bokhållare, den för stöld anklagade Gustava Blombergs skrivare. Liksom många tidigare nämnda skrivare var han bokstavligen överlägsen Österman och Hallman i litterära talanger och handstil. Jaatinen väntade på Åbo slottshäkte på fullbordandet av sin egen besvärprocess. Kämnärsrätten i Åbo hade dömt honom till det strängaste kroppsstraffet med 40 par spö, vilket betydde 120 slag.⁷⁷

Sophia Willgren var lika orubblig som änkan Blomberg och lät sig inte kuvas av vare sig polisuppsyningsmannen Ridberg eller spinnhusknekten Holmberg, som också var hennes förmyndare:

Att jag, då PolisKammaren den 4. sistvikne Augusti mig lössläpte, antog på Spinnhus Knekten Holmbergs enträgna begäran tjenst hos honom, hvilken tjenst jag utan ringaste anmärkning eller åtalan förrättade till den 26. sistledne December då han, jag vet ej af hvilken orsak, derifrån mig skilde, kunde ej för då inträffad Helg söka mig det nu saknade försvar, blef den 12. innevarande Januarii häcktad, samt att jag icke gjort mig, som Polis Kammarens Protocoll innehåller och Polisuppsyningsmannen Ridberg sanningslöst sammanspunnit, känd för en lastbar lefnad, utan har jag bjudit till att vara en nyttig medlem i samhället [...].⁷⁸

När guvernören avböjde hennes besvär riktade Willgren alla sina krafter mot Holmberg, samtidigt som hon anklagade polismyndigheten för maktmissbruk:

-
75. Carl Hellmans och Carl Östermans odaterade förklaringar, Gustafva Blombergs besvärsakt 1842/ pag 399 n:o 152, Nåde- och besvärsakter Ea:819a, Justitiedepartementets arkiv, RA, Helsingfors.
76. G. Blombergs besvärsansökan till senatens justitiedepartement 20.6.1842, Gustafva Blombergs besvärsakt 1842/ pag 399 n:o 152, Nåde- och besvärsakter Ea:819a, Justitiedepartementets arkiv, RA, Helsingfors.
77. Fånglista vid Åbo slotts kronohäkte i juni 1842, Åbo länsfängelses arkiv, RA, Åbo.
78. S. Willgrens besvärsansökan till guvernören i länet 27.1.1838, Sophia Willgrens besvärsakt 1838/ pag 194 N:o 91/12, Nåde- och besvärsakter Ea:675a, Justitiedepartementets arkiv, RA, Helsingfors.

[...] om icke min tillförande förmyndare, Spinnhus Knäckten, Johan Holmberg kunde åläggas: att mig emot mitt arbete hos sig hålla och antaga mig uti sitt försvar, hälst han omhänder har all den, mina aflidne föräldrar mig till arf efterlemnade förmögenhet, eller tackes Eders Kejsrerliga Majestät, då Polis Kammaren med Högwälloflige Gouverneurs Embetet vägrat mig, lemna några dagars delation att skaffa det nu saknade försvar, hvilket jag tvifvels utan erhåller.⁷⁹

Gustava Blomberg var änka och myndig, men de flesta av besiktningskvinnorna, också Sophia Willgren, var ogifta och därmed rättsligt omyn-diga. Som kvinnor hade de inte heller möjlighet att agera i samhället på samma sätt som män. Oavsett detta var de inte passiva eller resig-nerade och inte heller okunniga om stadgar och förordningar. Nästan utan undantag använde de alla till buds stående medel för att driva sin sak och göra besvär. Deras låga sociala eller till och med sårbara ställ-ning verkar inte ha hindrat deras rättsliga verksamhet. Besluten var sällan gynnsamma, men många kvinnor utnyttjade alla möjligheter att överklaga eller vädja till kejsaren om barmhärtighet.

Avslutning

Både besiktningskvinnorna och deras skrivare ägde rättsligt kunnande såvida man tolkar begreppet *legal literacy* som färdighet att driva ett juridiskt ärende. De hade kunskap om sina rättigheter, om lagen och om de rättsliga processerna, det vill säga hur ett ärende behandlades inom de olika myndigheterna och kunde planera sitt agerande juri-diskt ändamålsenligt. Kvinnorna förmådde kommunicera med olika myndigheter och rättsinstanser både muntligt och genom skrivarna också skriftligt. Dessutom var de extremt uthålliga när de försökte lösa sina problem.

Särskilt skrivarna verkar ha ägt färdigheter att skriva och tänka på ett juridiskt sätt. De förstod hur ord användes och hur det rätts-liga systemet fungerade i en legal kontext som gällde till exempel legostadgan. Både besiktningskvinnorna och skrivarna visste också hur de kunde utnyttja denna kunskap i kvinnornas rättsprocesser – även genom att sprida lögnar och osanningar, som på kort sikt kunde gynna svaranden.

79. S. Willgrens besväransökan till senatens justitiedepartement 6.3.1838, Sophia Willgrens besvärssakt 1838/ pag 194 N:o 91/12, Nåde- och besvärssakter Ea:675a, Justitie-departementets arkiv, RA, Helsingfors.

Många av skrivarna var söner till yrkesutbildade eller åtminstone skrivkunniga fäder eller hade själva en avbruten skolgång bakom sig. Denna bakgrund gjorde det lättare för dem att lära sig skriva men gav också kunskaper i det svenska språket. Dessa män var själva bokhållare, hantverksmästare, lägre tjänstemän, sjömän och soldater. Ett bra exempel är klockarsonen Emanuel Plathan från Saarijärvi som hade gått två år i Vasa trivialskola men blivit relegerad. Ett annat exempel är vaktmästarsonen och före detta stadstjänaren Johan Rudolph från Björneborg som för första gången blivit dömd för stöld i Åbo hovrätt redan i oktober 1825.⁸⁰

Alla skrivare kunde skriva svenska på ett begripligt och korrekt sätt, och några även på ett elegant sätt, trots att majoriteten tycks ha härstammat från finskspråkiga familjer, antingen från den finskspråkiga landsbygden eller från städernas *finska* församlingar. Kan förklaringen till skrivarnas språkliga färdigheter vara täta och naturliga övergångar mellan språkgränserna redan under ungdomsåren? Den tidigare forskningen har lyft fram de två språkgrupperna och deras förflutna skilt för sig, men två- eller flerspråkighetens historia är tillsvidare ett rätt så outforskat område i Finland.

Den moderna språkforskningen har konstaterat att tvåspråkighet kan leda till ökad kognitiv flexibilitet, bättre förmåga till analytiskt tänkande och större beredskap att bearbeta ny information. Tvåspråkiga måste utveckla strategier för problemlösning i nya situationer och tillämpa sina tidigare inlärdade kunskaper på ett mer effektivt sätt än enspråkiga. Det är också möjligt att behärska olika språk vilket ger vidare perspektiv och större flexibilitet i tankeprocesserna.⁸¹ Man kan framföra en hypotes att de skrivare som ursprungligen var finskspråkiga och redan i sina barn- och ungdomsår lärt känna svenska hade dragit kognitiv och analytisk fördel av sina språkliga inlärningsprocesser på samma sätt som dagens tvåspråkiga barn gör.

80. Björneborg församlings kommunionbok 1815-1822 s. 52, Riksarkivets digitalarkiv.

81. Manjula Datta, 'Bilinguality, literacy and principles', Manjula Datta (ed.), *Bilinguality and Literacy. Principles and Practice* (Continuum 2000), s. 24-29; Marketta Sundman, *Barnet, skolan och tvåspråkigheten* (Helsinki 1999), s. 76-82.